

KUTADGU BİLİG'DE KÖR- "GÖRMEK": ÇOK ANLAMLILIK, METAFOR ve GRAMERLEŞME

Faruk GÖKÇE*

Özet: Eldeki çalışma, Kutadgu Bilig'de sıklık değeri yüksek algı fiillerinden biri olan KÖR- fiilinin dilbilimsel incelemesi üzerine yoğunlaşmaktadır. İslami Türk Edebiyatı'nın en hacimli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig'de KÖR- fiili, fiziksel görme (vision) anlamlarının dışında "anlamak, bilmek, idrâk etmek, tecrübe etmek" gibi çok anlamlı yapılar da sergilemektedir. Bu anlamda KÖR- algı fiili, kavramsal metafor değeriyle de öne çıkmaktadır. Ayrıca KÖR- algı fiili, Kutadgu Bilig'de gramerleşme süreçlerine de konu olabilmektedir. Özellikle "tecrübet et-" anlamıyla deneme kalınışı şeklinde adlandırabileceğimiz gramatikal bir gelişim, dikkati çekmektedir. Bütün bu gelişimler, GÖR- algı fiili üzerine yapılan tipoloji ve idrâk dilbilimi çalışmaları ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Algı fiilleri, görme/vizyon fiilleri, KÖR- algı fiili, çok anlamlılık, kavramsal metafor, gramerleşme, anlambilim, Eski Türkçe.

Kör- "To See" in Kutadgu Bilig: Polysemy, Metaphor and Grammaticalization

Abstract: This study focuses on a linguistic analysis of one of the perceptual verbs "kör-" which has a high frequency rate in Kutadgu Bilig. In Kutadgu Bilig, one of the voluminous works of Islamic Turkish Literature, in addition to its conceptual meaning, "to see", the verb "kör-" is polysemous with its meanings "to comprehend", "to know", and "to perceive". At this point, this verb comes into prominence with its conceptual metaphorical value. Moreover, the perception verb "kör-" can be the subject of the grammaticalization process in Kutadgu Bilig. Especially with its meaning "to experience", a grammatical improvement that can be labeled as "an experience action form" draws attention. All these improvements will be assessed in the light of the cognitive and typological studies on the perceptual verb KÖR- "to see" in Kutadgu Bilig.

Keywords: Perceptual verbs, vision verbs, verb "to see", polysemy, conceptual metaphor, grammaticalization, semantics, Old Turkic.

1. Giriş

İslamiyet sonrası Türk Edebiyatı'nın en hacimli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig, filolojik açıdan bir çok çalışmaya konu olmuştur. Bununla birlikte geniş bir

* Yard. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi. E-posta: farukg@dicle.edu.tr

söz varlığına ve gramere sahip olan bu eserin dilbilim açısından yeterince incelenmiş olduğunu ileri sürmek ise oldukça güçtür. Bu çalışmada, Kutadgu Bilig’de kelime sıklığı açısından geniş bir yer tutan *görme* (vision) fiillerinden *KÖR*- “görmek” fiilinin sergilediği gelişimler; zihin/idrâk, metafor, çok anlamlılık ve gramerleşme konuları çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır.

Kutadgu Bilig’de 1000’den fazla kelime sıklığı ile tanıklanan *KÖR*- algı fiili, edebî/literal “görme” anlamının dışında özellikle “bilmek”, “anlamak”, “idrâk etmek” gibi çok anlamlı gelişimler de göstermektedir. Bilginin, anlamının ve idrâk etmenin merkeze alındığı bu eserde bütün bu kavramların *KÖR*- “görmek” fiili ile derin bir ilişki içinde olması dikkate değerdir. Kutadgu Bilig’deki kadar yaygın olmasa da İslamiyet öncesi Türk dili metinlerinde de çok anlamlılığa konu olan bu algı fiili, tipoloji, anlambilim, kanıtsallık (evidentiality) ve idrâk dilbilimi (cognitive linguistic) çalışmaları açısından genişçe ele alınmıştır. Görme (vision) fiillerini de içine alan *algı fiillerinin* (perception verbs) çok anlamlılığa ve özellikle kavramsal metaforlara kolaylıkla kaynaklık edebildiği de dilbilimi çalışmalarında ortaya konulmuştur. Ayrıca gramerleşme süreçleri açısından da *KÖR*- fiilinin Kutadgu Bilig’de özel bir takım gelişimler sergilediği de tespit edilebilmektedir. Kuşkusuz dilbilgisel biçimler ve bunların işlevleri arasındaki ilişki, insanoğlunun kavramsallaştırma ve genel idrâk düzeninin yapısını da yansıttığından Kutadgu Bilig’deki bu malzeme oldukça değerli bir hâl almaktadır.

2. *Algı Fiilleri, Görme Fiilleri ve Çok Anlamlılık*

İdrak dilbilimi çalışmalarına göre farklı fakat kavramsal olarak ilişkili anlamlar olarak tanımlayabileceğimiz çok anlamlılık, algı fiilleriyle yaygın ve derin bir ilişkiye sahiptir. Algı fiilleri (perception verbs) ve bunun bir alt kolu olan görme (vision) fiillerinin çok anlamlılığı meselesi bir çok çalışmaya konu olmuştur. İngiliz dili örneğinde konuyu ele alan Alm-Arvius, bu dilde *see* “görmek” algı fiilinin muhtemel çok anlamlılığını aşağıdaki maddelerde şu şekilde sıralamaktadır: *gör₁*: “görsel olarak algılamak”, *gör₂*: “anlamak, kavramak, farketmek, idrâk etmek”, *gör₃*: “düşünmek, değerlendirmek, dikkate almak, akıl etmek”, *gör₄*: “denemek, gözden geçirmek”, *gör₅*: “öğrenmek, kontrol etmek, emin olmak”, *gör₆*: “buluşmak, ziyaret etmek, danışmak”, *gör₇*: “dikkat etmek, ilgilenmek, garantiye almak”, *gör₈*: “eşlik etmek, birlikte gitmek”, *gör₉*: “veda etmek, yollamak” (1993: 151-154). Görüleceği üzere *gör₁*- “fiziksel/vizyonel görme” maddesinin dışında diğer maddelerde artık prototip bir anlamdan sözetmek mümkün değildir. Konuya oldukça farklı bir açıdan yaklaşan Jackendoff’a göre *gör₁*- “fiziksel/vizyonel görme” basit anlamı da bir çok parçadan oluşmaktadır ve çok anlamlıdır. Araştırmacıya göre *gör₁*- maddesi; *gazing* “gözü belli bir noktadan ayırmaksızın bakmak” ve *image-forming* “görüntü oluşturma” şeklinde iki parçalı ve dolayısı ile çok anlamlı bir yapıya sahiptir (1990:36; Gisborne 2010: 121).

Tıp bilimi ve gözün fiziksel hareketleri açısından bakıldığında Jackendoff’un bu tespiti oldukça yerindedir. Nitekim tıp biliminde fiziksel görme/bakma eylemi için

bir çok farklı görme/bakma türünden sözedilebilir. *The Oxford Handbook of Eye Movements* adlı eserde göz hareket türleri *istemli* ve *istemsiz* olmak üzere şu şekilde sınıflandırılmaktadır (Cullen ve Van Horn 2011: 152):

Göz Hareketi	Sınıflandırma	İşlev
İstemli	<i>Saccade</i>	İki sabit hedef arasında bakışın/görüşün hızlı yönleneşi
	<i>Pursuit</i>	Hareketli hedefleri izlemek için yavaş göz hareketi
	<i>Vergence</i>	Farklı derinliklerdeki hedefleri sabitlemek için gözleri zıt yönlerde döndürmek
İstemsiz	<i>Vestibulo-ocular</i>	Baş hareket ederken görüntüleri retinada sabit tutmak için vestibüler girdi kullanma
	<i>Optokinetic</i>	Düşük sıklıktaki baş hareketlerine cevap vermek ve bakışı durağan hale getirmek için görsel girdileri kullanma

Algı fiillerindeki çok anlamlılık ve metafor meselesini İngilizce, Baskça ve İspanyolca örnekleminde inceleyen Ibarretxe-Antuñano'ya göre görme (vision) fiillerinin bu üç dilde sergilediği çok anlamlılık ise şu şekilde gruplandırılabilir (1999: 64): (i) *idrâk/zihin ile ilişkili olanlar*: "anlamak", "düşünmek" vd., (ii) *sosyal ilişkilerle ilişkili olanlar*: "buluşmak", "ziyaret etmek" vd., (iii) *güven ve güvenilirlik ile ilişkili olanlar*: "öğrenmek, sezmek", "emin olmak" vd. (iv) *diğer anlamlarla ilişkili olanlar*: "şahit olmak", "başvurmak".

Algı fiillerini 14 farklı dil ailesinden 53 dil örnekleminde tipolojik olarak inceleyen Viberg'e göre bu fiiller, doğalarında çok anlamlılık barındırırlar. Araştırmacıya göre beş duyu organı ile ilişkili algı fiilleri aynı düzeyde çok anlamlılık sergilemezler. Sıklık değerleri kadar çok anlamlılık değerleri de dikkate değer bir farklılık gösteren algı fiilleri, Viberg'in veri tabanına göre aşağıdaki hiyerarşiyi gösterir (1983:136):

sight "görme" > *hearing* "duyma" > *touch* "dokunma" > {*smell* "koklama", *taste* "tatma"}

Viberg'in incelediği 53 dilden ulaştığı sonuca göre; bu hiyerarşinin solunda yer alan algı fiilleri sağ taraftakilere göre daha yüksek çok anlamlılık yeteneğine sahiptirler. Bu anlamda "görme" anlamlı algı fiillerinin sözgelimi "tatma" anlamlı algı fiillerine göre genelleşme ve çok anlamlılık derecesi daha yüksek olacaktır. Öngörülen bu hiyerarşi aynı zamanda *tek yönlü* (unidirectional) bir anlambilimsel ilişkiyi de göstermektedir. Diğer bir deyişle bu sıralamanın tersi incelenen dil örneklemini dikkate alındığında anlambilim açısından mümkün değildir.

Algı fiillerinin ve bunun bir alt kolu olan görme fiillerindeki çok anlamlılığın kültürel, biyolojik, antropolojik ve dilbilimsel bir çok nedeninden sözedilebilir. Herşeyden önce erken dil edinim süreçlerinde çocukların en çok kullandıkları fiillerin başında görme fiilleri gelir. Algı fiillerine kaynaklık eden duyu organlarımızın dış dünyayı anlamamızda ve tecrübe etmemizde vazgeçilmez birer araç durumunda olduklarını da unutmamak gerekir. Diğerlerinin yanında görmeye dayalı bu algı organizasyonu dış dünyayı zihnimizde/idrâkimizde kavramsallaştırdığımız en önemli süreçlerden biri olarak görülebilir. Bunun yanında görme fiillerinin sözlü ya da edebî ortamlardaki kullanılma sıklığı da bunların genelleşmesinde ve bu sayede çok anlamlılılaşmasında önemli bir rol üstlenir.

3. Görme Fiilleri ve Kavramsal Metafor İlişkisi

Görme algı fiillerinin derin bir ilişki içerisinde olduğu *kavramsal metaforlar* (conceptual metaphors), bu fiillerin çok anlamlılığında oldukça önemli bir rol üstlenir. Bu metafor türü, insan zihninde soyut bir biçimde ve içkin olarak mevcuttur. Bilişsel metafor şeklinde de tanımlanan kavramsal metaforlar kaynak olarak adlandırılan birinci alanın ikinci alanı diğer bir deyişle hedefi yapılandırmaya, anlamamıza ve muhakeme etmemize yarayan denklikler dizini olarak da tanımlanabilir. Kavramsal metaforun sistematığı ise kaynak alanın somut bir kavramdan hedef alanın ise soyut bir kavramdan oluşması üzerinedir. Ayrıca bu metafor türü dilbilimsel metaforların da kaynağını oluşturur (Barcelona 2000: 110).

George Lakoff ve Mark Johnson'un ünlü *Metaphors We Live By* adlı eserinde detaylı bir şekilde incelenen bu metafor türüne örnek olabilecek önermelerden biri de GÖRÜŞ SAVAŞTIR (Argument is War) kavramsal metaforudur. Zihnimizde bir önerme olarak bulunan bu metafor, aynı zamanda kültürler ve diller arasında da bir düzenlilik gösterir. Bu kavramsal metaforun dilbilimsel düzlemdeki temsili ise görüşlerin; (i) *savunulabilir*, (ii) *saldırılabilir*, (iii) *yıkılabilir*, (iv) *galip gelinebilir* olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir (Lakoff ve Johnson 1980: 4). Yazarların üzerinde durdukları ve Kutadgu Bilig'de de sıkça tanıklanan kavramsal metaforlar ise BİLMEK GÖRMEKTİR, ANLAMAK GÖRMEKTİR, İDRAK ETMEK GÖRMEKTİR, GÖRMEK DOKUNMAKTIR ve GÖZLER ELLER VE AYAKLARDIR metaforlarıdır (1980: 48, 50; 1999: 126). İdrak dilbilimi çalışmalarına göre bu türden bir çok kavramsal metafor, en temel insan deneyimleri ile ilişkilidir. Bu da metaforların deneyim doğası ile ilişkilidir. Lakoff, BİLMEK/ANLAMAK GÖRMEKTİR metaforunu, bildiğimiz bir çok şeyi görme (vision) yolu ile edindiğimizden eğer görüyorsak o zaman olduğunu da biliyoruz şeklinde açıklamaktadır (Lakoff 1993: 240; Knowles ve Moon 2006: 34). Sözü edilen kavramsal metaforlar aynı zamanda bilginin kendisini görme (vision) algısı ile kavramsallaştırdığımızı açığa çıkarması açısından da son derece dikkate değerdir.

İngilizce algı fiillerinin çok anlamlılığını incelediği çalışmasında ise Sweetser, sözlüksel çok anlamlılığın insan zihninin/bilişinin yapısından bağımsız olarak

anlaşılamayacağını ve günlük zihinsel eylemlerimizin metaforik olarak biçimlendiğini ileri sürmektedir. Algı fiilleri için de geçerli olan bu metaforik süreçte, daha ulaşılabilir fiziksel ve sosyal dünyadan seçilen kavramlar daha az ulaşılabilir düşünce dünyalarına, duygulara ve konuşma yapılarına doğru gelişir. Sweetser, bu tür bir gelişimi *VÜCUT-OLARAK-ZİHİN* (Mind-As-Body) metaforuyla izah etmeye çalışmıştır (1990: 28).

İngilizce *emotional tension* “duygusal gerilim” veya *feel low* “kendini kötü hissetmek” gibi metaforik ifadelerde esasen zihinsel dünyaya ait kavramlar (emotion ve feel) vücuda ait kas gerginlik/gevşeklik ve düşme durumları ile ilişkilendirilmiştir (Sweetser 1990: 29; Ibarretxe 1999:108). Buna göre *VÜCUT-OLARAK-ZİHİN* metaforu, dış deneyimlerimizin iç duygularımız ve zihinsel durumlarımız ile gerekçelendirilmesi anlamına gelmektedir. Bu karşılıklar izole değil, geniş bir sistemin parçasıdır. Sözü edilen metafor, aynı zamanda bütün bilişsel deneyim alanımızın (zihin/mind) bir başka alanla (vücut/body) kavramsallaştırılmasını ifade eder. Denkliğin bir diğer önemli noktası da bu iki deneyim alanının tek-yönlülük sergilemesidir: *bedensel deneyime ilişkin kelime hazinesinden → psikolojik durumlara ait kelime hazinesine*. Böylelikle algı fiillerinde bu metafor eşleşmesi iki deneyim alanında gerçekleşir: fiziksel algıya ait kelime hazinesi KAYNAK, iç duygu dünyası ise HEDEF'tir (Sweetser 1990: 30).

Bu bilgiler ışığında üzerinde durulması gereken bir diğer mesele ise Saussure geleneğinin ayrılmaz bir parçası olan *göstergenin nedensizliği* (arbitrariness) ilkesinin idrâk dilbilimi çalışmalarının ulaştığı sonuçlara göre bir sınırlılık taşımasıdır. Kavramsal metaforlar dilin az ya da çok bedensel, fiziksel, sosyal ve kültürel deneyimlerle bir nedensellik karakterine sahip olduğunu gösterebilmektedir. Ibarretxe-Antuñano ve Valenzuela-Manzanares'e göre dilin *nedenselliği* (motivated) ya da *temellendirilmiş* (grounded) olma boyutu idrâk dilbilimi çalışmalarında *somutlaştırma* (embodiment) şeklinde adlandırılır ve bu da felsefik köklerini fenomenoloji geleneğinde bulur. Bu yaklaşıma göre zihinsel ve dilbilimsel kategoriler soyut değildir aksine insan-bağımlı kategorilerdir ve insanoğlu bu kategorileri somut deneyimleriyle ortaya çıkarır (2010: 6).

Aşağıda görme algı fiilleri ile ilgili kavramsal metaforlar, Kutadgu Bilig bağlamında ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

3.1. *Bilmek Görmektir Kavramsal Metaforu*

Farklı dil ailelerine mensup bir çok dilde tanıklanabilen BİLMEK GÖRMEKTİR metaforunun Kutadgu Bilig'deki yansımalarına geçmeden önce bunun çok anlamlılık ve anlam bilimsel edinim süreçlerindeki gelişimlerine bakmak gerekir. Christopher Johnson tarafından 1999 yılında ortaya atılan *birleştirme teorisine* (conflation hypothesis) göre çocuklar öznel tecrübe ve muhakeme (duyu-motor olmayan) ile duyu-motor tecrübeler arasında ayırım yapmamaktadırlar. Belli bir döneme kadar çocuklar bu iki alanı birlikte gerçekleştikleri zaman ayırt etmezler (Johnson 1999: 155-156; Lakoff ve Johnson 1999: 46). Diğer bir deyişle birinci

aşamada ya da birleştirme aşamasında çocuklar farklı deneyim alanlarının varlığını ayırmada başarısız olmaktadır. Ayırt etme aşaması şeklinde adlandırılan ikinci aşamada ise çocuklar bu ayırma yeteneğine kavuşabilmektedirler. Son aşamada ise çocuklar bu tasarımları görme duyusu yolu ile bilgiyi yorumlayabilecekleri kavramsal metaforlarla eşleştirme yeteneğine de kavuşmaktadır. Bu anlamda BİLMEK GÖRMEKTİR kavramsal metaforu somut görme alanı yolu ile soyut bilme alanını anlamamıza izin verir. Nitekim insanlar erken çocukluk dönemlerinde normal olarak zihinsel girdiyi görme algısı ile algılar. Bununla birlikte insan yaşamının ilk yıllarındaki algı ve idrâk aynı olacak şekilde bir bütün olarak algılanır. Çünkü bu dönemde idrâke dair girdi ile görme arasında basit bir korelasyon hakimdir. Daha sonraları bu iki alan birbirinden ayrılır (Johnson'un terimi ile *deconflation*). Bu da bizim BİLMEK GÖRMEKTİR metaforunu neden sadece "idrâk etmek / farkında olmak" anlamında kullandığımızın ve hiçbir şekilde görmek ile ilişkilendirmediğimiz nedenidir (Ruiz 2009: 99).

Johnson'a göre bir çok bilgiyi normal olarak *görmek* eyleminden edindiğimizden bu iki alanın çocukların zihninde birleşmesi beklenen bir durumdur. Bu tür bir birleştirmede *bilmek* ve *görmek* alanları birlikte aktif durumdadır. Bu açıdan *görmek* ve *bilmek* eyleminin birlikte gerçekleştiği bir bağlamda *bilmek* eyleminin grameri *görmek* fiili ile kullanılır: *Let's see what's in the box* "Bir bakalım/görelim kutuda ne var". Bu cümlede kutuda ne olduğunu *görmek* kutunun içinde ne olduğunu *bilmek* ile ilişkilidir. *I see what you mean* "ne dediğini anlıyorum/biliyorum" cümlesindeki gibi *görmek* fiilinin edebî/literal anlamda kullanılmadığı metaforik durumlarda ise elbette bu tür bir anlam yoktur. Johnson'un teorisine göre bu tür metaforik durumlar daha sonra gelişmektedir (1999:166-167). Bu anlamda birleştirmeler temel kavramsal metaforların öğrenilmesine temel teşkil eder. Birleştirme deneyiminden sonra ise çocuklar bu iki alanı birbirinden ayırt etme yeteneğine kavuşurlar ki bundan hemen sonra da kavramsal metaforlar gerçekleşir (Steen 2007: 43). Ayrıca "*gördüm bu yüzden biliyorum*", "*biliyorum çünkü gördüm*" gibi önermelerin "**biliyorum bu yüzden gördüm*" ya da "**gördüm çünkü biliyordum*" şeklinde tersine çevrilememesi de *bilmenin* ön koşulunun *görme* olduğunu açıkça göstermektedir (Radden 2002: 421).

Daha çok ANLAMAK/İDRAK ETMEK GÖRMEKTİR ve TECRÜBE ETMEK/DENEMEĞİ GÖRMEKTİR kavramsal metaforlarının baskın olduğu Kutadgu Bilig'de açık bir şekilde BİLMEK GÖRMEKTİR şeklinde okumalara izin veren beyitlerin sayısı sınırlı da olsa tanıklanabilmektedir. Arat'ın çoğunlukla "*bakmak*" değeri ile çevirdiği *KÖR*- "*görmek*" fiili aynı araştırmacı tarafından bir beyitte "*bilmek*" değeri ile çevrilmiştir:

KB/34 *yine bu kitâb kör kamuğka yarar / meliklerke artuk élig kend tutar*
"Yine *bil* ki, bu kitap herkese yarar fakat memleket ve şehirleri
idare için hükümdarlara daha çok faydalı olur."

Arat'ın genellikle çeviri değeri vermediği¹ ya da çoğunlukla "bakmak" çeviri değeri ile verdiği KÖR-"görmek" fiilinin bir çok örnekte "bilmek" değeri ile çevrilebileceğini düşünmekteyiz. Ayrıca Kutadgu Bilig'de "bakmak" fiilinin 113 kez bağımsız bir sözlüksel madde olarak kullanıldığı dikkate alınırsa "görmek" fiilinin "bakmak" değerinde çevrilmesi için geçerli bir neden de bulunmamaktadır. Bunun yanında KÖR- "görmek" fiilinin "bakmak" çeviri karşılığı ile çevrildiği beyitlerin bir çoğunda fiziksel bir bakmadan ya da müşahade edilecek gerçek olay ya da durumlardan da söz etmek mümkün değildir. Kutadgu Bilig'de KÖR-"görmek" fiilinin BİLMEK GÖRMEKTİR kavramsal metaforu şeklinde okunabileceği cümlelerin genellikle isim / bildirme cümlelerinde ortaya çıkması da dikkate değerdir

- KB/337 *bu bir kaç neñ ol kör kişiğe yawuz / munı kalsa yalnük alıkar et öz*
"Bak (bil ki) şu birkaç şey insan için kötüdür; insan bunları bilirse kendini korumuş olur."
- KB/992 *bilig belgüsi kör iki neñ-turur / bu iki bile er kızıl eñ urur*
"Bak (bil), bilginin iki alâmeti vardır; bu iki şey ile insan bahtiyar olur."
- KB/993 *biri til-turur kör birisi boğuz / bu iki basa tutsa aşğı ögüz*
"(Bil ki) bunlardan biri dildir, biri boğazdır; insan bu ikisine hâkim olursa çok fayda görür."
- KB/1408 *açığ suw teg ol kör bu dünyâ neñi / neçe içse kanmaz ölimez eñi*
"(Bil ki) bu dünya malı acı su gibidir, insan ne kadar içerse içsin, kanmaz, onun dili bile ıslanmaz."
- KB/4224 *iki törlüg ol kör yéme ol yağı / yağı bolsa erke yadıldı ağı*
"(Bil ki) düşman da iki türlü olur; bir insanın düşmanı olursa, kendisine tuzak kurulmuş demektir."
- KB/4359 *ig ol kör kişiğe ölüm koldaşı / ölüm ol kişiğe tiriglik tuşı*
"(Bil ki) insan için hastalık ölümün arkadaşıdır; yaşayan her insan için de ölüm vardır."
- KB/5107 *méni alktaçı kör bu atım-turur / bu atım üçün nefis maña beg bolur*
"(Bil ki) beni mahveden bu adımdır; bu adımdan dolayı nefsim bana hâkim olmuştur."
- KB/5317 *ajun tokluğu barça açlık-turur / ereji sewinçi kör emgek erür*

¹ Kutadgu Bilig'deki kimi beyitlerde geçen kör- fiilinin kür "cesur, yiğit, yürekli" şeklinde okunması gerektiği üzerine kaleme aldığı çalışmasında Aysu Ata (1993: 303), kör-fiilinin geçtiği kimi beyitlerde Arat'ın bu fiili sanki doldurma bir sözmüş (haşv) gibi kabul ettiğini ve tercümesinde yer vermediğini yazmaktadır.

“Dünya tokluğu hep açlıktan ibarettir, (bil ki) onun huzuru, sevinci hep zahmettir”

KB/6076 *ölüm hak-turur kör keçiş yok adın / negü erki hâlim ölümde kedin*
“(Bil ki) ölüm haktır, ondan kurtulmak imkanı yoktur; ölümden sonra acaba halim nice olacak.”

Bu örneklerin dışında *KÖR*- “görmek” fiili Kutadgu Bilig’de fiil cümlelerinde de “*bilmek*” çeviri karşılıklı gelişimler gösterebilmektedir. Arat’ın aşağıdaki beyitte her iki fiil cümlesinin de ortak yüklemi durumundaki *KÖR*- fiilinin olumsuz çekimini birinci cümlede “*fiziksel görme*”, ikinci cümlede ise “*vâkıf olmak*” anlamı ile çevirmesi oldukça sorunludur. Beyitteki “*benliğim dünya malını görmedi*” ifadesinde fiziksel bir “*görme*” eyleminden söz etmek oldukça güçtür. Bu tür bir çeviri yerine “*benliğim dünya malını bilmedi*” şeklinde bir okuma, beytin bağlamına daha uygun düşecektir. Nitekim *KÖR*- fiili bu anlamı ile ikinci cümlede yüklemine de anlam olarak uygun düşecektir: “*benliğim iyi veya kötü insanların halini de bilmedi / haline de vâkıf olmadı*”:

KB/5751 *özüm körmedi bu ajun mâlını / ya edgü isiz bu kişi hâlini*
“Ben bu dünya malını görmediğim gibi, iyi veya kötü bu insanların haline de vâkıf değilim.”

Kutadgu Bilig’de fiil cümlelerinde “*bilmek*” anlamı ile değerlendirilebilecek *KÖR*- fiilinin diğer örnekleri ise şunlardır:

KB/ 1081 *kişi barça igler kör edgü bolur / saña yalnız ermez bu ig ay unur*
“Herkes hastalanır, bakarsın (fakat bil ki), tekrar iyileşir; ey kudretli insan, bu hastalık yalnız senin için değildir.”

KB/1788 *kişi üdrümi kör bu yañlıg bolur / isizim bu yañlıg kişiler ölüür*
“Seçkin insan bak, böyle olur; ne yazık ki, böyle insanlar da fânidir.”

KB/1841 *ukuştın kelür kör kamuğ edgülik / bilgün bedür er bolur belgülik*
“Her türlü iyilik (bil ki) akıldan gelir; insan bilgi ile büyür ve temâyüz eder.”

KB/2146 *yana aydı ögdülmiş ilig kutı / bu él işleri ters uluğ kör atı*
“Ögdülmiş tekrar dedi:-Ey devletli hükümdar, memleket işleri çok ağır, fakat (bil ki) şerefi büyüktür.”

KB/3508 *kişi edgüsi kör unutmaz özin / kayuda yorısa téler edgü yol*
“İnsanların iyisi gaflete düşmez; nereye giderse, orada doğru yolu arar.”

KB/5917 *yéme yakşı aymış kişi bilgesi / kişi ölse ölmez kör at edgüsi*

"Yine insanların âlimi çok güzel söylemiş: insan ölse bile, bu iyi ad ölmez."

3.2. Anlamak/İdrâk Etmek Görmektir Kavramsal Metaforu

Bilgi (knowledge) ve *anlama / idrâk etme* (understanding) kavramlarının, dünya dillerinde genellikle algı fiilleri aracılığı ile işaretlendiği, yapılan yetkin çalışmalar sonucunda belirlenmiştir. 1978 yılında Tibet-Burma dillerindeki organ adlarının anlam bilimsel ağlarından yola çıkarak Matisoff, göz organını "*en yüksek ve en entelektüel duyu organımız*" şeklinde tanımlamıştır (1978: 161). Anlama/idrâk etme anlamlarını işaretlemeye en uygun sözlüksel kaynakların başında GÖR- algı fiili gelse de diğer algı fiillerinin özellikle DUY- fiilinin de bu işlevi yerine getirebildiği gösterilmiştir (Aikhenvald ve Storch 2013: 3). Bir takım kültürlerde tabular görsel deneyimle ilişkilendirildiğinden *görme* (vision) fiilleri yerine *dinleyiş fiilleri* olan DUY- ve İŞİT- "anlamak / idrâk etmek" için daha uygun sözlüksel kaynaklar olarak kullanılabilir. Nitekim Evans ve Wilkins, GÖR- algı fiilinin "anlama/idrâk etme" şeklindeki anlam gelişiminin evrensel bir gelişim olmadığını Avustralya yerli dilleri üzerinden göstermişlerdir. Araştırmacılar, Avustralya yerli dillerinde GÖR- algı fiili gibi DUY- ve İŞİT- algı fiillerinin de "anlama/idrâk etme" gelişimini gösterdiğini not etmişlerdir (Evans ve Wilkins 2000: 561-562; Reimer 2010: 383).

Farklı kültürlerde *görme* ya da *işitme* algılarından hangisinin daha önemli olduğu sorunu antropoloji çalışmalarına da konu olmuştur. Aikhenvald ve Storch'a göre bu iki algının kavramsallaştırılma süreçleri; kültürel pratikler, bilginin aktarımı ve iletişim türlerine bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Bu konuda Hint kültüründeki kutsal Veda metinleri bağlamındaki tutumlar dikkate değerdir. Hint toplumunda bu kutsal metinlerin bilgisi, düşük kast sistemi üyelerine yasaklanmıştır. Öyle ki Ramayana'da düşük kast sistemine mensup birisinin Brahman rahibinin ezbere okuduğu bu kutsal metinleri *yanlışlıkla duyması* sonucu kulaklarına kurşun döküldüğü bilgisi verilmektedir (2013: 2-3). Hint kültüründe duyma algısına yüklenen bu önemin, Eski Ahit'te (Book of Genesis) ve Kur'an-ı Kerim'de *bakma / görme* (vision) fiiline yüklendiği görülebilmektedir: "*Ey Lut! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla ulaşamayacaklar. Geceleyin bir vakitte aileni al götür. İçinizden kimse ardına bakmasın. Ancak karın müstesna. (Onu bırak) Çünkü onların (kavminin) başına gelecek olan azap, onun başına da gelecektir. Onların azapla buluşma zamanı sabahadır.*" (Hud: 81); "*Sizden önce(ki milletlerin başından) nice olaylar gelip geçmiştir. Yeryüzünde gezin dolaşın da yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu bir görün.*" (Al-i İmran: 137).

Yaygın kanâate göre; *görme* (vision) algısı özellikle batı kültürlerinde daha hâkimken diğer kültürlerde ise duyma/işitme algısı değer görmektedir. Vanhove'nin geniş bir dil envanterine dayalı çalışması, *görme* (vision) ve *anlama/idrâk* arasındaki sözlüksel anlam bilimsel ilişkilerin sadece Avrupa'da, Avrupa temelli bir Güney Amerika kreolünde ve Afrika'nın bazı kısımlarında ortaya çıktığını göstermektedir (2008: 360). Aynı araştırmacıya göre GÖR- algı fiilinde çok

anlamlılığın ya da anlam değişiminin görülmediği dillerde de *görme* (vision) ve *anlama/idrâk* arasında kültürel bir ilişki söz konusu olabilir. Araştırmacıya göre bir Afrika dili olan ve çok anlamlılığın oldukça yaygın olduğu Gbaya dilinde göz *bilgi organı* olarak tanımlanır. Bu kültüre göre, insanlar olayları ve nesnelere sadece işiterek öğrenmezler aynı zamanda görerek öğrenirler.

Görme algı fiilinin *anlama / idrâk etme* ile ilişkisi kimi dil ailelerinde çok anlamlılık ve metafor ilişkisini de aşarak köken bilimsel bir ortaklık da sergileyebilmektedir. Proto Hint-Avrupa dili için tasarlanan **weid-* “görmek” biçimi, bugün bir çok modern Avrupa dilinde “*bilmek*” kavramına hem anlam hem de ses açısından kaynaklık etmektedir. Ana Hint-Avrupaca biçim, Grekçede *eîdon* “görmek” anlamının yanında *oîda* “bilmek” şeklinde de yaşamaktadır. Latince *vedere* “bilmek” biçimine gelişen aynı kök, İngilizce *wise* “bilge”, *wit* “akıl, zeka” ve Almanca *wissen* “bilmek” sözcüklerine de kaynaklık etmektedir. Rusçada her ikisi de bu kökle ilişkili olmak üzere *videt’* “görmek” ve *vedat’* “bilmek” fiillerini tanımlamak mümkündür. Ayrıca Irca *fios* “bilgi” kavramı da bu kökten türeyen sözcüklerden birisidir (Aikhenvald ve Storch 2013: 24-25; Sweetser :33).

Görmek algı fiilinin “anlamak” şeklindeki metaforik kullanımları başta İngilizce, Almanca, Fransızca ve İtalyanca olmak üzere kimi Avrupa dillerinde günlük konuşmanın vazgeçilmez unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır: İng. *I see what you mean* “Ne dediğini anlıyorum”, Alm. *Ich sehe, was du meinst* “Ne dediğini anlıyorum”, Fr. *tu vois ce que je veux dire?* “Ne demek istediğimi anlıyor musun?”. Bu örneklerde artık fiziksel bir algıdan söz etmek oldukça güçtür. Aksine bu örneklerdeki *GÖR-* fiili içe yöneliktir. Sweetser’in deyişi ile *GÖR-* bu tür bağlamlarda “zihinsel görmeyi” işaret eder. Bunun yanında Vanhove’nin aktardığına göre bir Nijer-Kongo dili olan Swahilicede *kuona* “görmek” ve Semitik dil ailesine mensup Klasik Arapçada da *ra’a*: “görmek” fiilleri “anlamak” anlamına gelişen örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle *ra’a*: fiili Arapçada “anlamak” anlamının yanında “görmek, bilmek, bulmak, düşünmek, inanmak, idrâk etmek” anlamları ile zengin bir çok anlamlılık sergilemektedir (2008: 358).

Görmek > anlamak / idrâk etmek gelişiminin dış yapısına ilişkin bu bilgilerden sonra bu tür bir gelişimin anlam bilim açısından neden mümkün olabileceği üzerinde durmak istiyoruz. Öncelikle diğer algı fiillerindeki gelişimler bir kenarda tutulursa görme (vision) fiilleri ile ilgili en önemli metaforlaşma süreçlerinin başında fiziksel *görme*’den → *bilgi, anlayış / idrâk*’e doğru gelişim gelir. Sweetser, zihne/idrâke dair kelime hazinemizle vücudumuzun psikosomatik (akıl-beden ilişkisi) köklere sahip olduğunu ifade ettikten sonra görme (vizyon) ve anlayış / idrâk (intellection) arasındaki bu ilişkiyi aşağıdaki üç temel nedene bağlar: (i) *Görme dünya hakkındaki en temel nesnel veri kaynağımızdır. Bize diğer duyu organlarımızdan daha çok bilgi verir.* (ii) *Görme durumundaki odaklanma yeteneği birçok şey arasından bir uyarıcıyı seçme (sözgelimi iyi veya kötüyü ayırma) yeteneği verir.* (iii) *Görme aynı bakış noktasını yakalayan farklı insanlar için*

özdeşdir. Dolayısı ile genel bir bilgi alanı oluşturmada temel sağlar. (Sweetser 1990: 38-39; Ibarretxe 1999: 110).

Sweetser'e göre çocukların erken dönemlerde bir kategoriye diğerinden ayırmaları sürecinde, görsel özellikler en çok işaretlenen öğeler durumundadır. Gündelik hayatta bir çok nesne dışarı ses vermez ve bir çocuğun her nesneyi sürekli olarak tatması, koklaması ya da bunlara dokunması imkansızdır. Fakat çocuklar büyüdükçe uygun uzaklığa bağlı olarak sosyal anlama/idrâk etme yetenekleri de gelişir. Sweetser'e göre çocuklar için dokunma veya tatma sadece tehlikeli olmakla kalmaz belli bir yaş aralığından sonra bu eylemler sosyal açıdan uygun davranışlar olarak da kabul görmez. Dolayısı ile görme (vision) bize uzaktan bilgi verir. Kazanılan bu yetenek görme ve anlama/idrâk etme arasındaki paralellik için oldukça önemlidir. Nitekim nesnel ve zihinsel alan aynı zamanda kişisel uzaklıkla da ilgilidir. Elbette bu iki alan öznel ve duygusal alanla da bir karşıtlık içerisindedir (Sweetser 1990: 39).

İngiliz empirizminin kurucusu filozof John Locke'a göre teorik bilimlerin ve zihinsel çıkarımlarımızın kaynağı duyularımızdır. Buna göre zihin/idrak temelli bilgi, duyu tecrübeleri aracılığı ile sağlanır (Dereko 2007: 115-116). Ünlü Amerikalı semiyotikçi Charles Sanders Peirce de bilgi alanımızın algılarımızla şekillendiğini ifade etmiştir (1998: 226). Esasen semiyotikçiler uzun bir müddet insan algısının gerçeği kavramsallaştırmamızdaki üstünlüğünü tanımlamaya çalışmışlardır. Peki neden GÖR- algısı diğer algılara göre "anlama/idrâk etme" ile daha fazla ilişkilidir? Sözgelimi GÖR- ve DUY- / İŞİT- algısının "anlama / idrâk etme" ile ilişkisi aynı yoğunlukta mıdır? Sweetser'e göre görme/bakma durumunda gözümüzü bir nesneden diğerine kolaylıkla hareket ettirebiliriz. Buna karşılık duyma/işitme esnasında bunu gerçekleştirmek oldukça zordur ve büyük bir çaba gerektirir. Diğer bir deyişle DUY-/İŞİT- algısı GÖR- algısına göre daha az bilinçli bir eylemdir (1990: 38).

Görme > anlama / idrâk etme anlam gelişiminin genetik olarak farklı dil ailelerinde de tanıklanıyor olması ANLAMAK / İDRAK ETMEK GÖRMEKTİR metaforunun insan zihninde yerleşik bir metafor olduğunun güçlü bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Nitekim gerek Viber'in gerek Vanhove'nin konu üzerine yaptıkları tipolojik çalışmalarda kontrol dili olarak başvurmadıkları Türk dili gerek tarihsel gerek modern temsilcileri ile zengin bir malzemeye sahiptir. Kutadgu Bilig, bir erken dönem metni olarak ANLAMAK / İDRAK ETMEK GÖRMEKTİR kavramsal metaforunu ikna edici seviyede yansıtmaya bakımından özel bir yere sahiptir. Metinde 1000'den fazla sıklık değeri ile tanıklanan KÖR- "görmek" algı fiili, yukarıda BİLMEK GÖRMEKTİR kavramsal metaforunda çizilen sınırlar da dikkate alınırsa özellikle 2. kişi emir/istek biçimi ile büyük ölçüde ANLAMAK / İDRAK ETMEK GÖRMEKTİR kavramsal metaforuna karşılık gelecek bir değerde kullanılmıştır. Ancak Arat'ın çevirisinde KÖR- fiilinin 2. kişi emir/istek çekimi büyük ölçüde "bakmak" değeri ile çevrilmiştir. Kuşkusuz anlama / anlayış ve idrâk

kavramlarının eserin ana mesajını oluşturduğu bu metinde aşağıdaki örneklerden de görüleceği üzere *KÖR*- fiilinin basitçe fiziksel bir görme ya da bakma eylemine karşılık gelmediği açıktır:

- KB/234 *ajunda ne yañlıĝ eren tuĝdı kör* / bir ança yorıdı yana öldi **kör**
“Dünyaya nice erler geldi, düşün; bir müddet ömür sürdükten sonra, yine göçüp gittiler.”
- KB/4609 *köni sözlemiş körse köñli oduĝ / sözi körse ma ‘nî bérür tü boduĝ*
“Gönlü uyanık insan çok doğru söylemiş; dikkat edersen, onun sözü çok renkli ve mânalıdır.”
- KB/5616 *maña kün negü teg yarumış künüm / seniñde körür-men men emdi münüm*
“Sen benim parlak güneşimsin; ben şimdi kusurlarımı senin sâyende görüyorum.”
- KB/6069 *baka körgil emdi ay köñli tirig / ölüm kötki kıldı yağız yerlerig*
“Ey gönlü diri olan insan, dikkat et, ölüm kara toprakları tepeciklere çevirdi.”
- KB/6328 *ilig aydı körgil bu ‘ibret bu kün / biriñe tap emdi sakınsa öĝün*
“Hükümdar:-Bak şimdi bugün âkil ve düşünen bir insan için, bu ibret kâfidir, dedi.”

Yukarıda 234 numaralı beyitte geçen *KÖR*- fiili Arat tarafından isabetli bir şekilde “düşünmek” çeviri karşılığı ile çevrilmiştir. Nitekim “*dünyaya ne tür insanlar geldiğini görme*” ifadesi konu / mesaj yorumu açısından genel bir yargıya karşılık geldiğinden artık burada fiziksel bir “görme” eyleminde söz etmek oldukça güçtür. 4609 numaralı beyitte ise “sözle-” fiilinin görülebilir/müşahede edilebilir bir fiil olmaması bakımından burada *KÖR*- algı fiili ancak bir iç/mental görme durumuna atıfta bulunabilir. 5616 ve 6328 numaralı beyitlerde geçen *mün* “kusur” ve *ibret* sözcükleri ise soyut birer isim olduğundan fiziksel olarak algılanabilecek kavramlar değildir. Dolayısı ile bu beyitlerde geçen *körür-men* ve *körgil* algı fiilleri sırasıyla açık bir şekilde “anlıyorum / idrâk ediyorum” ve “anla / idrâk et” şeklinde okumalara karşılık gelmektedir. Öte yandan 6069 numaralı beyitte daha ilginç bir kullanım vardır. Her ikisi de birer *görme* (vision) fiili olan *BAK*- ve *KÖR*- algı fiilleri bir *karma yüklem yapısı* (complex predicate) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Esas anlamın ikinci öge üzerinde olduğu bu yapıda aynı zamanda *KÖR*- algı fiilinin *BAK*- algı fiili ile karşıtlık içerisinde olduğunu görmekteyiz. Nitekim her ikisi de görme (vision) fiili olmasına rağmen *KÖR*- ve *BAK*- arasındaki anlamsal farklılıklar oldukça derindir. Bu farklılıklar Viberg’de kısmen sınıflandırılmışsa da tam olarak yansıtılmamıştır. Her iki algı fiili arasındaki farklılıklar şu şekilde sıralanabilir: (i) *GÖR*- (+dinamik): *BAK*- (-statik); (ii) *GÖR*- (+bitimli): *BAK*- (- bitimsiz); (iii) *GÖR*- (+anlık): *BAK*- (-süreklili); (iv) *GÖR*- (+yetenek) : *BAK*- (- yetenek); *GÖR*- (-

kontrol) : *BAK-* (+kontrol); *GÖR-* (+tecrübe) : *BAK-* (-tecrübe) (Viberg 1984: 123-124; Gökçe 2014: 10). Viberg'e göre bir etkinlik fiili olan *BAK-* algı fiiline karşılık *GÖR-* fiili bir deneyim fiilidir. Bu özelliği ile *GÖR-* fiili *BAK-* fiiline göre daha içe yöneliktir ve daha zihinseldir. 6328 numaralı beyitte geçen *baka kör-* yapısı bu durumda *bakmak* etkinliği sonucunda tecrübe ederek *görmek* diğer bir deyişle *anlamak / idrâk etmek* anlamı ile değerlendirilebilir.

3.3. Tecrübe Etmek Görmektir Kavramsal Metaforu

Görme algı fiili üzerine yapılan tipoloji çalışmalarında dünya dillerinde bu fiilin genellikle "bilmek" ve "anlamak/idrâk etmek" gelişimleri not edilmiştir. Kuşkusuz çocukluk döneminden başlayarak dış dünyaya dair *deneyimlerimizi / tecrübelerimizi* edindiğimiz en hayati duyu olan *görme* eylemi, aynı zamanda *tecrübe etme* ile de yakın bir ilişki içindedir. Bu anlamda görme duyusu diğer duyu organlarıyla karşılaştırılmayacak düzeyde tecrübe etme olanağı sağlar. Nitekim görme duyusu bize sözgelimi nesnenin boyutu, konumu, rengi, hareketi gibi konularda en bütüncül ve en doğru bilgiyi sunar. Dolayısıyla görme eylemi en güvenilir bilgi kaynağımız durumundadır. Ancak dünya dillerinde *görme* > *tecrübe etme* anlamının eldeki tipoloji çalışmalarına göre yaygın bir anlam değişimi olduğundan söz etmek ise güçtür.

Görme algı fiili ile tecrübe etme arasındaki anlam ilişkisi nedir? Bu ilişkinin geniş bir kavramsal metaforun dilbilimsel yansıması olduğunu daha önce ifade etmiştik. Sweetser'in *Vücut-Olarak-Zihin* metaforuna göre dış deneyimlerimizi sıklıkla iç duygularımız ve zihinsel durumlarımız ile gerekçelendiririz. Dolayısı ile sözü edilen metafor, bütün bir bilişsel deneyim alanımızın (zihin/mind) bir başka alanla (vücut/body) kavramsallaştırılmasını ifade eder. Bunun dilsel ifadesi de genellikle bedensel deneyime ilişkin kelime hazinesinden → zihinsel/psikolojik durumlara ait kelime hazinesine doğru bir gelişimle sonuçlanır. Böylelikle algı fiillerinde bu metafor eşleşmesi iki deneyim alanında gerçekleşir: fiziksel algıya ait kelime hazinesi (*GÖRMEK*), iç duyu dünyası ise (*TECRÜBE ETMEK*)'tir (Sweetser 1990: 30).

Tipoloji çalışmalarında yer verilirse de Türk dili fiziksel ve iç dünyamıza ait bu iki deneyim alanının birleştiği ve bunun tarihsel ve modern örneklerinin sıkça tanıklanabildiği dillerden biridir. Bu anlamda Kutadgu Bilig, bedensel deneyim (*KÖR-*) → zihinsel deneyim (*TECRÜBE ETMEK*) gelişiminin anlamlı örneklerini de içinde barındırır.

- KB/4434 *negü tér eşitgil ajun kezmiş er / başında keçürmiş telim körmüş er*
 "Dünyayı gezmiş, bir çok şeyler görmüş-geçirmiş insan ne der, dinle."
 KB/2367 *negü tér eşitgil yağı sançmış er / başında keçürmiş közün körmüş er*
 "Düşmanlarını mağlup etmiş, görmüş-geçirmiş, tecrübeli yiğit ne der, dinle."

- KB/1932 *anasında tuğsa tuğar beglikin / körü öğrenür iş bilür yégligin*
“Bey doğarken, beylikle doğar; görerek öğrenir ve böylece işlerin hangisinin daha iyi olduğunu bilir.”
- KB/4638 *sınavu körü bilmese er bilig / kişike samağu anı ay silig*
“Tecrübe ve görgüsünden bilgi edinmeyen kimseyi insandan saymamalı, ey temiz kalpli insan.”

Yukarıdaki 4434 numaralı beyitte geçen *telim körmiş er* ifadesi Arat tarafından “bir çok şeyler görmüş” şeklinde tercüme edilmiştir. Eğer burada *görmüş* çevirisinden kastedilen “tecrübe etmiş” değilse beyit bağlamında fiziksel bir görme eyleminden söz etmek oldukça güçtür. Nitekim 2367 numaralı beyitte benzer bir biçimde *közün körmiş er* şeklinde geçen bu ifade, Arat tarafından “tecrübeli yiğit” şeklinde çevrilmiştir. 1932 ve 4638 numaralı beyitlerde birer karma yüklem yapısı ile *körü öğren-* ve *sınavu körü bil-* şeklinde karşımıza çıkan *KÖR-* algı fiili Kutadgu Bilig’de görmek ve öğrenmek/tecrübe etmek ilişkisinin en somut örneği olarak değerlendirilebilir. *Öğrenmek* ve *sınamak* fiilleri ile *KÖR-* algı fiilinin bir fiil birleştirme stratejisi aracılığıyla birlikte kullanılması aralarındaki anlamsal ilişkinin ne denli güçlü olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Kutadgu Bilig’de *TECRÜBE ETMEK GÖRMEKTİR* kavramsal metaforuna karşılık gelebilecek diğer örnekler ise şu şekildedir:

- KB/1466 *méni kör meniñdin kötür öt erig / ökünme yarın sen bu kün sen tirig*
“Benim hâlime bak, benden öğüt ve nasihat al (benim aracılığım ile tecrübe et); yarın pişman olma, sen bugün henüz dirisin.”
- KB/1941 *maña ok tapındıñ kiçiğde berü / körü öğrenü bildiñ edgü törü*
“Küçüklüğünden beri hep benim hizmetimde bulundun; görüp öğrenerek (tecrübe edip öğrenerek), iyi kanunlar elde ettin.”
- KB/4924 *küdelim körelim yéme ay akı / negü ol âhır hal üd üdlek takı*
“Bekleyelim, bir bakalım (tecrübe edelim), ey cömert; sonu ne olacak ve zaman bize daha neler gösterecektir.”

4. *KÖR-* Tam Fiilinin Gramerleşme Süreçleri

Kuryłowicz’in tanımıyla; bağımsız sözlüksel birimlerin gramatikal işaretçilere, *düşük gramatikal kategorilerin* > *yoğun gramatikal kategorilere* dönüştüğü gelişimsel bir süreç olarak tanımlayabileceğimiz gramerleşme, Kutadgu Bilig’de *KÖR-* “görmek” algı fiili aracılığıyla tanımlanabilmektedir (1965: 69). Eserde *Ana Fiil + Zarf-Fiil Eki + Yardımcı Fiil* düzenindeki söz dizimsel bir yapıda *KÖR-* “görmek” algı fiilinin yardımcı fiilleşmek suretiyle gramerleşen bir tam sözlüksel fiil olduğunu görürüz. Bu gelişime göre, gramerleşme sürecinde bağımsız sözlüksel birimler olarak yardımcı fiilleşmeye aday fiiller gerek anlam, gerek söz dizimi ve biçim açısından tam fiil niteliğindedirler. Yine bu gelişim yönüne göre,

gramerleşme sürecinin bitiş noktasında yardımcı fiiller, tam fiil yeteneklerini kaybederek bir sıfır ifadesine kadar gelişebilmektedirler (Gökçe 2013: 64-71).

Bu açıdan yardımcı fiilleşme, somut ve şematik içeriklerin soyut gramatikal kavramların ifadesinde kullanıldığı bilişsel bir süreçtir. Bu dil bilimsel sürecin bir ucu somut bağımsız sözlüksel yapıya, diğer ucu ise fiil = zaman, görünüş, kılınış ve kip gibi kategorilerin işaretlenmesinde işlev gören daha büyük gramatikal yapılara dayalıdır. Diğer bir anlatımla tarihsel olarak yardımcı fiiller tam fiiller iken, gerçek tam fiiller ise tarihsel olarak bunların tamamlayıcısıdır (Gökçe 2013: 67-68). Tam fiillerin yardımcı fiilleşmesinin ön koşullarından biri de kuşkusuz bunların metaforlaşma yeteneğidir. Kutadgu Bilig'de KÖR- tam fiilin yoğun metaforlaşma süreçleri dikkate alınır bu algı fiilin aynı metinde bir yardımcı fiil olarak görev yapması gramerleşme süreçleri açısından beklenen bir gelişimdir.

4.1. KÖR- Tam Fiili > Deneme Kılınışı

Dilbilimi literatüründe *attemptive aspect, attemptive modality, experiential aspect, incomplete modality, conative modality* terimleri ile karşılanan ve *Ana Fiil+Zarf-Fiil Eki / Mastar Eki + GÖR- Yardımcı Fiili* düzeninde oluşturulan aralarında Altay dillerinin de bulunduğu sınırlı bir dil coğrafyasında karşımıza çıkan bir gramatikal yapı, "deneme kılınışı" şeklinde adlandırabileceğimiz ana fiildeki eylemin denenmesini/tecrübe edilmesini işaret eden bir işlev üstlenmektedir. Nitekim Standart Türkiye Türkçesinde "*Ne de berbat güne rastladı, dedi, insan bir kere düşmeye görsün, artık ona tabiat da acımaz olur.*" şeklinde tanıklanan bir cümlede yer alan ve *Ana Fiil + Zarf-Fiil + Yardımcı Fiil* düzenindeki *düşmeye görsün* yapısında bir yardımcı fiil olarak GÖR- algı fiili fiziksel bir görme eyleminden ziyade "denemek / tecrübe etmek" anlamına atıfta bulunur. Böylelikle bu cümlede *düşmeye görsün* birleşik fiil yapısı bir bütün olarak "düşmeyi denemesin / düşmeyi tecrübe etmesin" anlamında bir deneme kılınışını işaretlemektedir (Gökçe 2014: 4-5).

Kutadgu Bilig'de deneme kılınışı şeklinde değerlendirilecek bir birleşik yapı sadece bir kez tanıklanabilmektedir. Aşağıda 5969 numaralı beyitte *yatu kördi* birleşik fiil yapısında yer alan KÖR- algı fiili artık bir tam fiil olmaktan çıkmış ve yardımcı fiil görevine yükselmiştir. Bu birleşik yapının basitçe bir karma yüklem yapısı olarak "yatarak gördü" değerlendirilmesi beytin bağlamına uygun düşmeyeceği için kabul edilemez. Arat'ın "bir müddet yattı" şeklinde çevirdiği *yatu kördi* birleşik yapısı yukarıdaki bilgiler ışığında "yatmayı denedi" şeklinde düzeltilmelidir:

KB/5969 *yatu kördi ança usı kelmedi / tüni boldı yılça yitip bolmadı*
 "Bir müddet yattı (yatmayı denedi), baktı ki, uykusu gelmiyor; gecesi yıl kadar uzadı, bitmek bilmedi."

4.1. KÖR- Tam Fiili > Bağlaç

Kutadgu Bilig’de KÖR- algı fiilinin gramerleşme örneği şeklinde değerlendirilebilecek bir diğer gelişimi ise bağlaç görevinde kullanılmasıdır. Gramerleşme literatürü aracılığıyla dünya dillerinde oldukça sınırlı bir gelişim olduğunu söyleyebileceğimiz bir algı fiilinin bağlaç görevine yükselmesi, Kutadgu Bilig’de bir çok örnekte tanıklanabilmektedir. Gramerleşme çalışmalarında anlamsal içeriğini kaybeden bir sözlüksel maddenin daha önce sahip olmadığı pragmatik anlamlar üstlenebildiği gösterilmiştir (Whitt 2010: 46). Bu tür sözlüksel maddelerin ortak özelliği yüksek bir sıklığa ve çok anlamlılığa sahip olmalarıdır. Kutadgu Bilig’de KÖR- algı fiilinin ileri derecede sıklık ve çok anlamlılık değerinin de bu fiilin anlamsızlaşarak gramerleşmesinde etkili olduğu söylenebilir.

İngiliz dilinde “*Seeing that the sum total is different from the previous one, there must have been an error*” [Toplam hesap bir öncekinden farklı ve burada bir hata olmalı] cümlesinde cümle başı edatı olarak kullanılan ve *deverbal conjunction* şeklinde adlandırılan *seeing* artık fiziksel bir algı fiili ile ilgili olmaktan çok fiisel bir bağlaç görevindedir (Mair 2004: 127; Whitt 2010: 46-47). Aynı şekilde aşağıda 2012 numaralı beyitte geçen ve Arat tarafından da “ve” bağlacı değerinde çevrilen KÖR- algı fiilinin aynı değerdeki üç farklı “gönül (*könül*), dil (til) ve davranış (kılık)” ismi birbirine bağladığını görmekteyiz. 5359 numaralı beyitte geçen *bodun bulsu séndin kör içgü yégü* cümlesinde ise eş değerli *içgü* ve *yégü* isimlerini birbirine bağlayan KÖR- fiilinin fiziksel görme ya da metaforik görme anlamından artık söz etmek güçtür. Türk dillerinin şekil bilgisini incelediği çalışmasında Şçerbak’ın altını çizdiği (1987:115) Kutadgu Bilig’de KÖR- algı fiilinin bağlaç şeklinde gramerleştiğini düşündüğümüz örnekleri şu şekildedir

- KB/38 *künün yémedi kör tünün yatmadı / séni koldı rabda adın kolmadı*
“Gündüz yemedi, gece yatmadı; Tanrıdan seni istedi, başka bir şey istemedi.”
- KB/105 *cefasız vefâlığ tilese kutun / yüzi kör kılınçı vefâ ol bütün*
“Kim mesut, kimseyi incitmeyen ve vefakar birini görmek dilerse, onun yüzünü görsün; onun her işi vefadır.”
- KB/295 *kalı télve ursa kör ölse kişi / ölüm yok añar hem birilmez şişi*
“Eğer deli bir adamı vurup, öldürürse, o deliye ölüm cezası yoktur; kısas yapılmaz.”
- KB/2012 *könül til oñay bolmasa kör kılık / ol ildin kaçır kut tapulmaz yorık*
“Beyin gönlü, dili ve tabiatı düzgün olmazsa, saâdet o memlekette dolaşamaz, kaçır.”
- KB/5359 *yaşık teg yaruğıl ay ilçi büğü / bodun bulsu séndin kör içgü yégü*
“Ey hakîm hükümdar, güneş gibi parla; halk senin sâyende bol yiyecek ve içeceğe kavuşsun”

5. SONUÇ

1. Algı fiillerinin çok anlamlılığı üzerine Viberg ve Vanhove tarafından yapılan tipoloji çalışmalarında Türkçeye başvurulmamış olmasına rağmen Kutadgu Bilig,

özellikle KÖR- algı fiilinin çok anlamlılığı ve metaforlaşması açısından oldukça zengin bir malzeme sunmaktadır.

2. Kutadgu Bilig'deki malzeme ışığında Türk dilinde görme ve idrâk etme kavramlarının sıkı bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir.

3. Kutadgu Bilig, KÖR- algı fiilinin çok anlamlılığından ve metaforlaşmasından fazlasını da sunmaktadır. Sınırlı bir dil coğrafyasında tanıklanan "deneme kılıfı" Kutadgu Bilig'de KÖR- algı fiilinin gramerleşmesi yoluyla işaretlenmektedir. Bu fiil, aynı zamanda bağlaç göreviyle dünya dillerinde çok az görülen bir gramerleşme sürecinin de konusu olmaktadır.

4. Büyük bir emeğin ürünü olan Reşit Rahmeti Arat'ın Kutadgu Bilig tercümesi, KÖR- algı fiilinin çok anlamlılığı, metaforlaşması ve gramerleşme görevleri bakımından yeniden okumalara açıktır.

5. Bu anlamda tarihsel ve modern Türk dillerindeki algı fiilleri üzerine yapılacak yetkin çalışmalar araştırmacılarını beklemektedir.

KAYNAKLAR

- AIKHENVALD, A. Y. ve STORCH, A. (2013), "Linguistic Expression of Perception and Cognition" [Eds. Aikhenvald, A. Y. ve Storch, A.], *Perception and Cognition in Language and Culture*, Leiden: Brill Publication: 1-45.
- ALM-ARVIUS, C. (1993), *The English Verb See: A Study in Multiple Meaning*, Gothenburg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- ARAT, R., R. (1947), *Kutadgu Bilig I: Metin*, Ankara: TDK Yayınları.
-, (1985), *Kutadgu Bilig II: Tercüme*, Ankara: TDK Yayınları.
- ATA, A. (1993), "Kutadgu Bilig Üzerinde Bir Düzenleme Denemesi: Kör mü? Kür mü?", *Türkoloji Dergisi*, XI: 301-308.
- BARCELONA, A. (2000), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- CULLEN, E., K. ve Van HORN, M., R. (2011), "Brainstem Pathways and Premotor Control", *The Oxford Handbook of Eye Movements* [Eds. Liversedge, S., P., Gilchrist, I., D. ve Everling, S.]: 151-172.
- DEREKO, A. (2007), "Locke'da ve Lock-Öncesi Dil Felsefesinde Nesne-Ad İlişkisi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBARD)*, Sayı: 9: 97-120.
- EVANS, N., WILKINS, D. (2000), "In the Mind's Ear: The Semantic Extension of Perception Verbs in Australian Languages", *Language*, 76: 546-592.
- GISBORNE, N. (2010), *The Event Structure of Perception Verbs*, Oxford: Oxford University Press.
- GÖKÇE, F. (2014), "Altay Dillerinde Ortak Bir Gramatikal Morfem {Zarf-Fiil Eki / Mastar Eki + GÖR-} Üzerine", *Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları*, 2014/ 27: 1-12.
-, (2013), *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- IBARRETXE-ANTUÑANO, I. (1999) *Polysemy and Metaphor in Perception Verbs: A Cross-Linguistic Study*, Phd Thesis, University of Edinburgh.
-, ve VALENZUELA-MANZANARES, J. (2010), "Language as a Complex Dynamic System: A View from Cognitive Linguistics", *Language as a Complex System* [Eds. Bel-Enguix ve Jimenez-López], Cambridge Scholar Publishing: 3-39.

- JACKENDOFF, R., S. (1990), *Semantic Structures*, Cambridge: MIT Press.
- JOHNSON, C. (1999), "Metaphor vs. Conflation in the Acquisition of Polysemy", [Eds. Hiraga, M. K., Sinha C., Wilcox, S.] *Cultural, Psychological and Typological Issues in Cognitive Linguistics*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company: 155-169.
- KNOWLES, M. ve MOON, R. (2006), *Introducing Metaphor*, London and New York: Routledge.
- KURLOWICZ, J. (1965), "The Evolution of Grammatical Categories", *Diogenes*, 51: 55-71.
- LAKOFF, G. (1993), "The Contemporary Theory of Metaphor", *Metaphor and Thought* Volume: 2: 202-251.
-, ve JOHNSON, M. (1980), *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press.
-, ve, (1999), *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*, New York: Published by Basic Books.
- MAIR, C. (2004), "Corpus Linguistics and Grammaticalization Theory", [Eds. Lindquist, H., Mair, C.], *Corpus Approaches to Grammaticalization in English*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- MATISOFF, J. (1978), *Variational Semantics in Tibeto-Burman: The Organic Approach to Linguistic Comparison*, Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.
- PEIRCE, C., S. (1998), *Essential Peirce: Selected Philosophical Writings, Volume 2 (1893-1913)*, Peirce Edition Project, Bloomington: Indiana University Press.
- RADDEN, G. (2002), "How Metonymic are Metaphors?", *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*, [Eds. Dirven, R. ve Pörings, R.], Berlin: Mouton de Gruyter: 407-434.
- REIMER, N. (2010), *Introducing Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- RUIZ, J., H. (2009), *Understanding Tropes: At the Crossroads between Pragmatics and Cognition*, Frankfurt: Peter Lang Publishing.
- STEEN, G., J. (2007), *Finding Metaphor in Grammar and Usage*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- SWEETSER, E., V. (1990), *From Etymology to Pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ŞÇERBAK, A. M. (1987), *Oçerki Po Sravnitel'noy Morfologii Tyurkskih Yazıkov*, Leningrad: Izdatel'stvo Nauko.
- VANHOVE, M. (2008), "Semantic Associations Between Sensory Modalities, Prehension and Mental Perceptions", [Ed. Vanhove, M.] *From Polysemy to Semantic Change*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- VIBERG, A. (1983), "The Verbs of Perception: A Typological Study", *Linguistics*, 21: 123-162.
- WHITT, R., J. (2010), *Evidentiality and Perception Verbs in English and German*, Oxford: Peter Lang Publications.